

**КОПИЛОВ С.А. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ
В ІСТОРИЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ
(остання третина XVII–початок XX ст.). –
Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – 464 с.**

Слов'янознавча тематика в історичній ретроспективі нерозривно пов'язана з визначенням місця та ролі слов'янських народів у творенні цивілізаційних здобутків, їхнього внеску у світову культуру і політику. Цим пояснюється пильна увага світової наукової громадськості до слов'янських народів, котра з особливою силою та емоційністю проявилася наприкінці XVIII–у XIX ст., коли зародилися і ширилися численні наукові й соціально-політичні концепції “слов'янізму”, “слов'янської єдності”, “слов'янофільства”, “панславізму” тощо. Українська національна ідеологія та ідентичність значною мірою сформувалися під потужним впливом цих концепцій, у пошуках свого місця серед інших слов'янських народів. Інтерес до слов'янства червоною ниткою проходить через українську ранньомодерну та модерну літературу, свідчить про прагнення численних мислителів відшукати генетичні основи українства, позбутися нав'язуваних ідеологами сусідніх народів, передусім, російського і польського, великодержавних доктрин “єдиноруськості” і “полоноцентризму”. Історіографія, зокрема, від часу влиття її в коло наукових дисциплін наприкінці XVIII ст., намагалася дотримуватися критерію “наукової правди”, створювати критично осмислений образ слов'янських народів, спираючись, насамперед, на історичні джерела, однак уникнути впливу суспільно-політичних ідей і суспільних потреб вона не змогла.

Український історик С.Копилов, автор рецензованої монографії, поставив перед собою дуже амбітні мету і завдання – простежити та узагальнити вивчення минулого слов'янських народів в українській історіографії від кінця XVII до початку XX ст. Таким чином, він намагався “вирішити” відразу дві великі і складні проблеми. По-перше, дати відповідь на питання, що можна вважати власне “українською історіографією”; по-друге, що можна називати власне “історичною наукою”, а що – доннауковою компілятивною “історіографією”. У рамках обраної структури і методу він дав свої оригінальні відповіді на обидва питання. Звісно, вони не однаковою мірою можуть задовольнити всіх фахівців, але, без сумніву, мають право на існування.

Отож, щодо першого питання, то авторська відповідь прихована за терміном “історична думка України” – вона передбачає включення у розгляд не тільки мислителів українського походження або ідентичності, а й учених, тою чи іншою мірою (проживання, робота ін.) пов'язаних з територією України. Такий підхід дав змогу охопити вивченням багатьох учених російських та інших національностей, котрі зробили свій внесок у слов'янознавчі студії, з огляду на що дослідник змушений був опрацювати величезний обсяг наукової інформації. Треба віддати належне – він не злякався труднощів й узагальнив, назагал вдало, дуже обширний історіографічний матеріал.

При висвітленні другого питання автор використав терміни “письменство”, “образ”, “рецепція” та ін. які дозволили вести мову про два якісно відмінні етапи

історіописання – донауковий і науковий. Відповідно, й методика аналізу історіографії цих двох періодів суттєво різняться і, зрозуміло, створює автору додаткові труднощі: від дослідження компілятивних праць, котрі в історіографії здебільшого фігурують як джерела, йому доводиться переходити до вивчення власне історичних творів модерного періоду. Можливо, простіше й доцільніше було обмежитися одним із періодів історіописання (донауковим або науковим), що дало б можливість досліднику вповні розгорнути панораму розвитку історичної думки, а не збиватися на часом побіжне згадування окремих праць та їхніх авторів.

Загалом на сторінках книги з'являються прізвища знаних, малознаних чи незнаних істориків, творчість яких або залишила помітний слід у слов'янознавстві, або промайнула малопоміченою й канула в небуття. Безперечною заслугою дослідника є повернення цих постатей і, що найголовніше, реконструкція загальної картини високого рівня розвитку історичних загалом й історико-славістичних студій зокрема в університетських центрах України в XIX–на початку XX ст.

Тут треба дорікнути автору, що він “сором'язливо” не зазначив, що більшість згаданих у книзі персонажів були представниками не тільки української, а й російської, польської, болгарської, сербської, хорватської історіографій, в яких вони посідають належне, часом цілком почесне місце.

У вступі дано короткий огляд історіографії теми, яка, в силу зазначених вище причин, а також з огляду на великий обсяг праці, є дуже стислою й зводиться переважно до переліку прізвищ авторів, котрі в різні часи зверталися до слов'янської проблематики (хоча цей список можна було б продовжити). Огляд джерел свідчить про те, що автор “перелопатив” невідомі, переважно рукописні матеріали, з 15 архівосховищ України, Росії й Польщі. Тому на сторінках монографії читач часто стикається з незваними фактами, зокрема, й щодо відомих назагал постатей чи інституцій.

Дослідження побудовано за хронологічно-тематичним принципом, у ньому виділено чотири історичних періоди, які збігаються як з суспільно-політичними змінами, так і з інтелектуальними зрушеннями в Європі, зокрема в її східному регіоні. Перший розділ присвячено питанню сприйняття слов'янського світу мислителями XVII–XVIII ст. Вдало показано, що упродовж тривалого часу рання літописна традиція походження й історії слов'янських народів значною мірою впливала на творчість письменників, які жили й творили на українських землях. На думку автора, переломним для їхньої творчості стали події “Національної революції” середини XVII ст., яка мала вирішальний вплив на формування духовності української еліти, постановку нею питань культурної та політичної орієнтації у тогочасному світі. З цього часу в інтелектуальному просторі України почали з'являтися численні твори знаних європейських мислителів, котрі сприяли пробудженню прагнення до “національного самоствердження”, а слов'янська тема давала привід шукати оригінальні відповіді на поставлені запитання. Раннє слов'янське відродження, яке розпочалося на Балканах у XVI ст. під впливом Ренесансу й ідей протистояння “чужому” османсько-мусульманському світу, в умовах посилення соціально-політичної активності українського козацтва, козацьких війн і змін у релігійній свідомості, знайшло сприятливий ґрунт на українських землях. Слов'янський етногенез став підставою і мірилом для самоідентифікації українських мислителів XVII–XVIII ст. Від київського “Синопису” 1674 р. і до літопису Самовидця українське історичне письменство демонструвало посилений інтерес до минулого Польщі й ґрунтувалося переважно на творах польських авторів. Натомість, від початку XVIII ст. і до появи “Історії Русів” (1846) українські

автори писали про минуле слов'ян здебільшого в річищі російської імперської доктрини і протиставлення Польщі. Проте російсько-турецькі війни XVIII ст. привернули увагу й до минулого південних слов'ян. Просвітництво стало чи не головним чинником переходу історіописання на нові методологічні засади, пов'язані зі збиранням й критичним вивченням історичних джерел.

У другому розділі простежено становлення романтичного взірця історіописання на українських землях у період нового "національного відродження" (до 1860-х років). Відзначено зростання комунікації й контактів народів європейських країн, формування головних наукових центрів молодой історичної науки на українських землях, особливу роль слов'янської теми у формуванні української національної ідеї. У цей час в рамках романтичної візії минулого з її особливим наголосом на генетичному методі відбувся перехід до активного вивчення ширшого кола джерел, які відображали особливі, прикметні риси кожного окремого народу, його мову, звичаї, вірування, письменство, пам'ятки матеріальної культури. Це дало можливість предметніше вивчати історію слов'янських народів і, водночас, визначати місце українського етносу в їх родині. Починаючи з Ю. Венеліна, у цьому розділі на обширному суспільно-політичному тлі дано характеристику здобутків фахових істориків, котрі жили і працювали в наукових осередках (університетах, академіях) українських земель Росії й Австро-Угорщини – І.Срезневського, О.Бодянского, Д.Княжевича, М.Максимовича, М.Костомарова, М.Іванішева та багатьох інших. Дослідник докладно проаналізував діяльність провідних наукових центрів з історії слов'ян, які склалися на українських землях (Київ, Харків, Одеса, Львів), розкрив малознані сторінки наукової діяльності О.Корниловича, І.Ліпранді, І.Даниловича, І.Боричевського, А.Вукомановича, П.Сречковича, численних випускників Київської Духовної Академії тощо. Наведені автором дані беззаперечно свідчать про те, що у вказаний період слов'янська тематика посіла вагоме, якщо не ключове місце у формуванні та розвитку історичної науки в країнах Центральної та Східної Європи, у тому числі Росії.

Автор монографії наголошує, що в розвитку історичних студій в російських наукових центрах України вагому роль відіграли представники інших слов'янських народів – болгар, сербів, хорватів, чехів, поляків тощо. Про це свідчить представлена творчість М.Дрінова, П.Сречковича, Т.Стоянова-Бурмова, М.Йовановича і багатьох інших. Значною мірою завдяки їхнім зусиллям було розширено тематику вивчення минулого слов'янських народів Центральної та Південно-Східної Європи, яка під впливом як наукових, так і суспільно-політичних інтересів включила у розгляд історію балканських слов'ян. Зусиллями українських мислителів, а також представників інших слов'янських народів романтична історіографія поставила вивчення давньої історії слов'ян на науковий ґрунт, усунула з вжитку застарілі провіденційні візії їхнього минулого. Нова історична свідомість, що складалася на основі ідей просвітництва і романтизму, трактувала слов'янські народи як вагомий чинник світового поступу. Водночас важливим здобутком тогочасної історичної думки був перехід до проблемної історіографії – дослідження етнічної, релігійної, правової, культурної історії окремих слов'янських народів.

У третьому розділі монографії розглянуто історичні студії 60–90-х років XIX ст. Змальовано суспільно-політичне тло, на якому відбувався розвиток історіографії, зміцнення й розгалуження наукових осередків та шкіл з вивчення історії слов'ян, виникнення напряму історико-славістичних досліджень, який своєю появою знаменував доволі високий рівень історичного слов'янознавства загалом. Не випад-

ково у цьому розділі автор змушений структурувати матеріал за часовою й географічною протяжністю (проблеми середньовічної та нової історії, історії південних та західних слов'ян), а в наступному, четвертому, розділі виокремити історії Польщі, Чехії, південних слов'ян. Методологічні засади позитивізму сприяли перетворенню історичних знань в необхідний елемент “наукового” бачення історичних явищ та процесів.

У третьому розділі висвітлено результати наукової творчості багатьох знаних і малознаних дослідників слов'янства, які працювали в наукових центрах Росії та Австро-Угорщини, показано, як дослідницька тематика з проблем давньої історії поступово перемістилася на нову, аж до подій XIX ст. Поряд з добре знаними вченими – М.Костомаровим, П.Кулішем, В.Антоновичем, М.Драгомановим, Ф.Фортинським, Т.Флоринським, І.Франком, М.Любовичем, І.Лінниченком, М.Владимирським-Будановим та ін. – проаналізовано творчість призабутих дослідників А. Дудки-Степовича, М.Сперанського, В.Григоровича, В.Надлера, В.Більбасова і багатьох інших. Грунтовніше вивчення їхнього внеску в історіографію – справа майбутнього. У розділі сформульовано головні теми, що цікавили дослідників: слов'янський етногенезис, гуситський рух, історія Речі Посполитої, середньовічна державність та правові інститути, релігійні і соціальні рухи у південних слов'ян тощо. Загальна панорама славістичних студій свідчить про потужний науковий потенціал, нагромаджений істориками-славістами до початку XX ст.

Останній, четвертий, розділ монографії продовжує аналіз творчості істориків-славістів у перші десятиріччя XX ст. й певною мірою торкається вже згаданих у попередньому розділі вчених. Автор має рацію, що даний матеріал виділив в окремий розділ, хоча й не вважає за потрібне пояснити такий крок. На його думку, одною з причин є “деякий спад у вивченні проблем історії слов'ян”. Адже початок XX ст. ознаменувався як глибокими змінами у суспільно-політичному і геополітичному розвитку країн та народів континенту, так і методологічною кризою історичної науки, в якій відбувалися взаємосуперечливі паралельні процеси знецінення наукового значення історичних знань як відповіді на злободенні суспільні проблеми і, водночас, посиленого їх підпорядкування філософсько-історичним та політичним доктринам. Автор показав, що позитивістський “запал” попереднього періоду свої евристичні можливості вичерпав, а пошуки нових шляхів вивчення були перервані Першою світовою війною.

До честі дослідника, у монографії окреслена доволі повна картина славістичних досліджень, що проводилися на українських землях силами як українських, так і російських та інших вчених, які, безперечно, значною мірою впливали на становлення і розвиток історичної думки в Україні. Зв'язки і наукові контакти між ученими різних країн, обов'язкові “мандрівки” дослідників для безпосереднього вивчення минулого слов'янських народів “на місцях”, постійна присутність в європейському інтелектуальному просторі забезпечили високий рівень і авторитет українських та російських славістів, створили потужний науково-славістичний напрям в історичній думці в українських землях. На жаль, автор монографії не зробив спроби визначити вплив політичних ідей слов'янофільства, панславізму, неославізму на творчість тогочасних учених. На нашу думку, саме вони відіграли значну роль у розмежуванні вчених і виникненні національних історіографій.

Сумлінно опрацювавши надзвичайно обширний історіографічний матеріал, дослідник у багатьох сюжетах монографії вийшов за межі чисто описового методу й змалював відповідне суспільно-політичне й інтелектуальне підґрунтя наукової твор-

чості вчених. Проте, через значний хронологічний період й велику кількість сюжетів, розміщених в монографії, він не зміг завжди бути послідовним і достатньо глибоким. Читач, який візьме до рук цю книгу, знайде у ній багато корисного для свого світогляду і, водночас, відчує бажання розвинути й поглибити певні лінії твору. Важко сказати, є це достоїнством чи недоліком праці.

Водночас треба застерегти читача від певних помилок і упущень, які трапляються на сторінках монографії. Насамперед, не зрозуміло, чому автор повністю зигнорував низку визначних українських істориків, у творчому доробку яких є розвідки зі славистичної тематики. Так, у монографії зовсім не згадано про внесок М.Грушевського в українську славистику, хоча цій темі присвячено кілька публікацій¹. Не менш прикорм є те, що випущено з уваги численні славистичні праці галицьких учених І.Вагилевича і Я.Головацького (діячів “Руської Трійці”), в той час як ще одному галичанину – Д.Зубрицькому – приділено багато місця, навіть, надто обширно (без потреби) зацитовано його хронологію (с.161–162). Принаймні спірним є твердження автора щодо “усталеності етнічної самосвідомості українського народу”, що, нібито, можна побачити в Густинському літописі (с. 25).

Іноді в тексті трапляються курйозні випадки. Наприклад, на с. 315 стверджується, що дослідник історії Чехії Є. Рихлік мав особисті контакти з діячами чеської культури Й. Добровським, В. Ганкою та іншими, хоча в той час, коли він народився, вони вже давно відійшли у вічність. Або на с. 335 йдеться про те, що (за І. Франком) польський етнограф Е. Коритко проводив багаторічні фольклорні спостереження “словенського народу, результатом яких і стала його п’ятитомна збірка українських (?) народних пісень”. Богомільський рух іноді в тексті подається як “богомольський” (с.202 та ін.). Прикрими є помилки в написанні власних імен, зокрема, “Твагнін” замість Гваньїні, “Орбін” замість Орбіні, “Доброгнева” замість Добронеге, “Ганко” замість Ганка, “Вік-леф” замість Вікліф, “Немань” замість Неманя, “Червені гради” замість “Червенські гради” та ін.

Незважаючи на перелічені недоліки, монографія С.Копилова, на нашу думку, стане помітним явищем у сучасній історіографії (причому, не тільки українській). Вона значно повніше, ніж попередні розвідки, узагальнює історико-славистичні дослідження на українських землях, демонструє їх “інтернаціональний” характер, зокрема, наявність у ній мислителів багатьох народів і культур, які спричинилися до її розвитку і збагачення. Монографія показує, що на нинішній день історіографічний доробок українських (і російських) славистів в Україні вивчено дуже фрагментарно, і наступні дослідники мають перед собою велике поле роботи як щодо історіографічної біографістики, так і стосовно проблемно-тематичного висвітлення доробку славистів минулого. Важливо, аби такі дослідження проводилися на підставі найновіших методологічних підходів, зокрема, тих, які пропонує сучасна інтелектуальна історія² з її посиленою увагою до свідомісних елементів історичного письменства, що дають можливість встановити джерела поглядів і творчості окремих мислителів та наукових спільнот.

Леонід ЗАШКІЛЬНЯК

¹ Див., напр.: *Зашикільняк Л.* Славистика в науковій спадщині та історіософії Михайла Грушевського // Проблеми слов’язознавства. Вип.46. Львів, 1994. С.3-25.

² Див.: *Ретина Л.П.* Интеллектуальная история сегодня: проблемы и перспективы // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. Вып. 2. Москва, 2000.